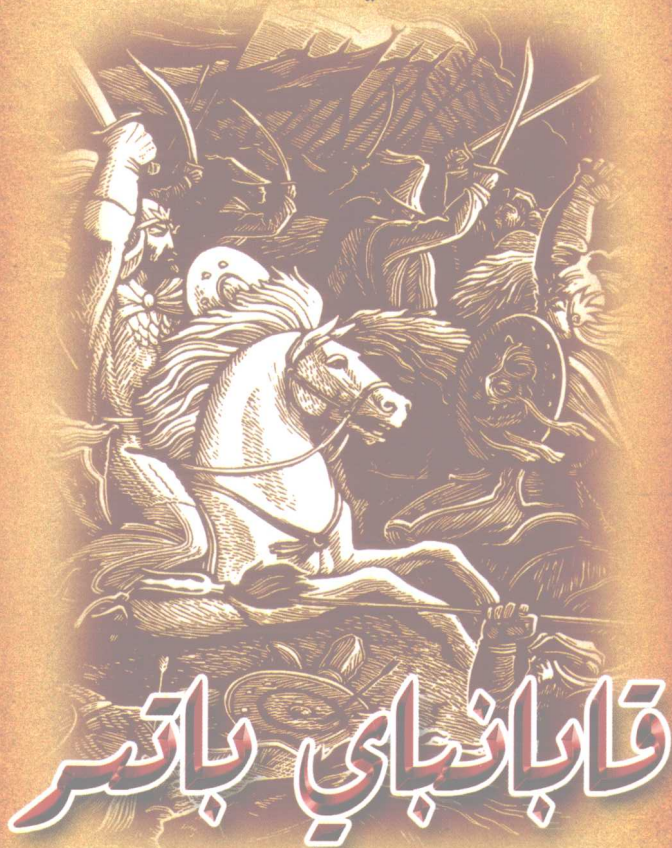

زەينۇللا سانىك
بەيسەنئەلى سادىقان ۇلى

قابانباي باتىر

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

زەينۇللا سانىك
بەيسەنئەلى سادىقنۇلى

قالبانباي باتىر

شىنجاڭ خەلق باسپاسى

2009. ئۈرۈمچى

图书在版编目(CIP)数据

英雄哈班拜: 哈萨克文 / 再努拉·沙尼克编. — 乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 1986.5 (2009.5 重印)

ISBN 978 — 7 — 228 — 01102 — 5

I. 英... II. 再... III. 长篇小说 — 中国 — 当代 — 哈萨克语 (中国少数民族语言) IV. I 247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字 (2009) 第 066440 号

责任编辑: 乌拉孜别克

编 辑: 达列力汗

责任校对: 马合提

封面设计: 夏提克

英雄哈班拜 (哈萨克文)

再努拉·沙尼克 白山哈力 编写

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码: 830001)

新疆新华书店发行

乌鲁木齐八家户彩印有限公司印刷

787×1092 毫米 32 开本 8.25 印张

1986 年 5 月第 1 版 2009 年 5 月第 3 次印刷

印数: 13701 — 15700

ISBN 978 — 7 — 228 — 01102 — 5 定价: 12.00 元

جاۋاپتى رەداكتور: ورازبەك قاناپىن
رەداكتور: دالەلقان سىمايىل ۇلى
جاۋاپتى كوررەكتور: ماقات قالى ۇلى
مۇقالباسىن جوبالاعان: شاتتىق اگسا

قابانباي باتىر

*

شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ئۆزىمىز قىلالى، وڭتۇستىك ازاتلىق كۈشەسى، 348 - ۋىلا)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
ئۆزىمىز باجىخۇا ۋان ئۆستى باسپا شەكتى
سەرىكتىگىندە باسلىدى

فورمات 1/32 787 × 1092 8.25 باسپا تاباق

1986 - جىل، مامىر، 1 - باسپاسى

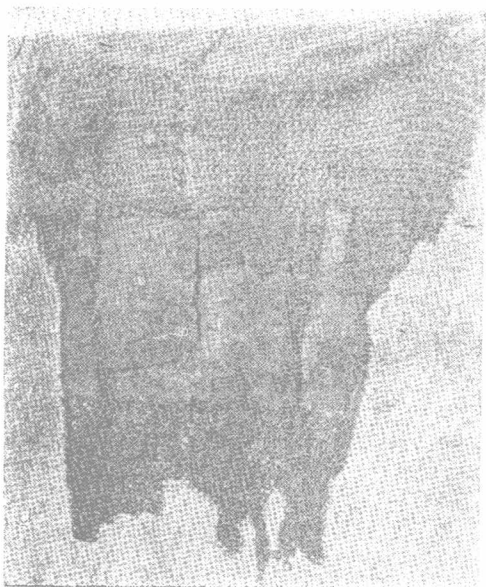
2009 - جىل، مامىر، 3 - باسلىۋى

تىراجى: 13701 — 15700

ISBN 978 — 7 — 228 — 01102 — 5

بالغاسى: 12.00 يۋان

1984 - جىلى دورىلجىننەن تابىلغان باتىرلار ساۋىتى

باسپادان

«قابانباي باتىر» اتتى بۇل كىتاپتا ءسوز بولاتىن قابانباي قوجاقۇل ۇلى 17 — 18 — عاسىرلاردى قازاق حالقىنىڭ جۇڭغار جورىعىنا قارسى كۇرەسىن ۇيىمداستىرۇشىلاردىڭ، سونداي — اق قازاق جاساقتارى قولباسشىلارنىڭ ءبىرى بولغان ادام. سوندىقتان سول كەزدەگى باتىرلىق جىر — داستانداردىڭ شىندە قابانبايغا قاتىستى اغىز — اغىمە، جىر — داستان ءبىرشاما مول ۇشىرايدى. سونىمەن قاتار قابانباي تۇڭىرەگىندە قازاقتىڭ باسقا دا قىرۋار ايگىلى باتىرلارى ءسوز بولپ، سول كەزدەگى سلحارا ءومىرىنىڭ تىرشىلىگى، كۇرەس جاعدايى كەڭىنەن قامتىلادى. تارىخى جاعدايدى، اتا — بابالارىمىزدىڭ ەرلىك جورىقتارىن ءوز قالىپىندا ءبىلدىرۋ ءۇشىن ءبىز وقىرماندارىمىزعا سول ءبىر تارىخى شەجىرەنى قالىپىن قۇراتپاي، سەپسىمەگەن كۇيىندە ۇسىنىپ وتىرمىز. ول كەزدە تايپالار، رۋلار بويىنشا جاساق ۇيىمداستىرىلىپ، سول رۋدان نەمەسە تايپادان ۇزدىك شىققان باتىرلار سول ەلدىڭ رۋلىق ياكى تايپالىق ۇرانىنا اينالغان ەدى. سول سەبەبتى ولاردىڭ ەسىمىنىڭ الدىنا رۋلىق ەسىمدەر تىركەلىپ قاراكرەي قابانباي، قانجىعالى بۇگەنباي، شاپىراشتى ناۋىزباي، شاقشاق جانبەك ... بولپ اتالغان. وسىنىڭ ءبارىن سول كەزدىڭ تارىخى سارىنى بويىنشا بەرىپ وتىرمىز.

ءبىز — وسى زاماننىڭ وزىق ويلى وقىرماندارىمىز.

سۈندىقتان، مۇنداي تارىخى ماسەلەلەرگە تارىخى تۇرعىدا قاراپ،
زامان تالابىنىڭ تالعار بېيىگىنەن كوز تاستاۋىمىز، ەسكى شىرعا
ئۇسىپ ەجىكتەيتىن ادەتتەردەن اۋلاق بولۇمىز، ورتا عاسىرلىق
نەمەسە تايلاۋ زاماندىق رۋ - تايپالىق شەڭبەردەن اتتاپ ءوتىپ، ول
زاماننىڭ مەشەل ويلارىنا پرولەتارلىق تالعام بويىنشا تالداۋ
جاساپ، سارالاپ ءۇسىنىۋىمىز، ونى وسى زاماننىڭ قاجەتى ءۇشىن
قىزمەت ەتتىرۋىمىز كەرەك. سوندا عانا ءبىز اتا - بابالارىمىزدىڭ
ەرامىك سىنە شىن مانىندە مۇراگەرلىك ەتكەن جانە ونى ۇزبەي
جالعاستىرعان بولامىز.

ءبىز قابانباي تۋرالى جىر - داستانداردى جىۋعا كۈمەك
كورسەتكەن ءدۈربىلجىن اۋداندىق مادەنيەت ۇيىنە العىس ايتامىز.

مازمۇنى

بىرىنشى بۆلۈم

- 3..... قازاقتىڭ باتىرلىق جىرلارى جانە ەر قابانباي
40..... خالىق باتىرى — قابانباي
59..... قابانبايدىڭ الدى — ارتىندا
74..... قابانباي تۈرالى اڭگىمەلەر مەن اڭزدار
74..... بالالىق شاق
80..... قابانباي مەن جانىبەك
83..... قابانبايدىڭ جانىبەكتى سىناۋى
91..... قابانباي مەن ەسەنگەلدى
96..... قابانبايدىڭ سوعىس تاكتىكالىرى
قوسىمشا:
102..... ەر قابانباي (قىسا).

ەكىنشى بۆلۈم

- 147..... رەداكسىيەغا خات
150..... قابانبايدىڭ العاشقى ەرلىكتەرى
151..... ەراسىلدىڭ كەككە اتانۋى
159..... ەالقىسا ەراسىلدىڭ ساپارى
160..... ەراسىلدىڭ ارسالاڭدى ءولتىرۋى

- 163..... ەردەنەنىڭ ەلىن تابۇي
- 165..... قاباننىڭ التاي وڭىرىندە كوزگە تۇسۇي
- 166..... ەراسىلدى ەلىنىڭ يزدەۋى
- 169.... قابانبايدىڭ دولانقارنى جايراتۇي جانە ەلىنە قايتۇي
- 180..... شورعا سوعىسى
- 194..... شاعان شايقاسى
- 195.... قابانبايدىڭ «دارابوز» اتانىپ، خان ۇرانىنا اينالۇي
- 210..... سەپەنبەتتىڭ اداق اتالۇي جانە مارجان قىز وقىعاسى
- 222..... مارجان قىز (شاعان قىز) ەانى تۇرالى
- 228..... قازاق باتىرلارى جانە قابانبايدىڭ سىپاتى
- 235..... «قۇباس ات» تۇرالى قىسا

عبرنشی عبولم

قازاقتىڭ باتىرلىق جىرلارى جانە ەر قابانباي

قازاق حالقى ءوزىنىڭ قالىپتاسۋ ساپارىندا تايپالىق،
حالىقتىق، ءلتتىق داۋىرلەردى باسىپ وتكەنى سياقتى، ونىڭ
باتىرلىق جىرلارى دا ءوز باسىنان تايپارلىق، حالىقتىق، ءلتتىق
داۋىرلەردى باسىپ ءوتىپ، بىرتىندەپ دامىپ، ءبىزدىڭ
داۋىرىمىزگە جەتىپ وتىر. سوندىقتان، قازاق حالقىنىڭ باتىرلىق
جىرلارى ۇزاق تاريحتى باستان كەشىرىپ، تالاي زامانالاردى
اتاندىرىپ سالىپ، ءوز بويىنا ءبىرقىدىرۋ داۋىرلەردىڭ تاڭباسىن
باسىپ، ءدامىن ءسىڭىرىپ ارتىنا اسىل مۇرا قالدىرىپ وتىرعان
جىر.

«قازاق ەپوسى بىرنەشە عاسىرلاردان بەرى جاسالىپ كەلەدى.
ونىڭ العاشقى جاسالۋ تاريحى قازاق حالقىنىڭ شىعۋ تاريحىمەن
بايلانىستى. قازاق حالقى ەسكىدەگى باتىس تۈرك قالعاندارى (5 —
7 — عاسىر)، قىپشاق، وعىز رۋلارى (8 — 10 — عاسىر) اق وردا
جانە نوعايلى ورداسىنىڭ جۇرتشىلىعى، وزبەك حاندارىنىڭ
تايپالارىنا (13 —، 16 — عاسىر) كىرگەن رۋلاردان تارالادى.
قازاقتىڭ باتىرلىق جىرلارىنىڭ جەلگى ەسكەرتكىشتەرى وسى
تايپالار جونىندەگى اڭىز — اڭگىمەلەرمەن بايلانىستى».

مىنە، مۇنان ءبىز قازاقتىڭ باتىرلىق جىرلارىنىڭ تەگى تىم
ارىدا جاتقاندىعىن، ونان تالاي ءداۋىردىڭ تاڭباسىن كورۋگە
بولاتىندىعىن، بۇعان قاراپ ونى زەرتتەۋ جۇمىسىنىڭ دا وتە
مۇشكىل جۇمىس ەكەندىگىن بىلە الامىز.

① «قازاق ادەبىيەتىنىڭ تاريحى»، 1 — كىتاپ، 292 — بەت.

قازاق حالقىنىڭ اراسىنا ەجەلدەن بەرى كەڭىنەن تارالغان جانە ەرتەرەك زەرتتەلەپ يۇكىل دۇنيەگە تانىلغان باتىرلىق جىرلارىنان — «الپامىس»، «قوبىلاندى»، «ەر تارەن» «قامبار باتىر» جىرلارىن ەركەشە اناۋعا بولادى. مۇنىڭ ىشىندە «الپامىستى» وزبەك، قازاقلىق، تاتار، باشقىرت، ت. ب. حالقتار دا ءوز باتىرى رەتىندە جىرلايدى. مىنە، مۇنان «الپامىستىڭ» شەۋ تەگىنىڭ ءىپتى ۇزاققا جاتقاندىعىن، ول ورتا ازيا حالقتارىنىڭ ۇلت بولپ قالپىتاسۇدان بۇرىنقى ورتاق باتىرلىق جىرى ەكەندىگىن كورۋگە بولادى.

ال، «وعىز تايپاسىنا (8، -، 9 - عاسىر) كىرەتىن قىشقاق رۋىنىڭ ەپوستىق ءداستۇرى نوعىلى رۋلارىنىڭ اراسىندا كوبرەك تارايىدى. وسىدان نوعىلى، قىشقاق رۋلارىنا بايلانىستى قازاق باتىرلار جىرىنىڭ بىرنەشەۋى شىعادى. مىسالى، «قوبىلاندى»، «ەر تارەن»، «ەر سايىن»، «قامبار»، ت. ب. بۇل شىعارمالاردىڭ ەڭ باسى كەيىپكەرلەردى دە، ولاردىڭ توڭىرەگىندەگىلەر دە نوعىلى مەن قىشقاق بولپ كەلەدى»^①.

قىرىز حالقىنىڭ «ماناسى»، قازاقلىق حالقىنىڭ «قىرىق قىزى» سياقتى قازاق حالقىنىڭ باتىرلىق جىرى «قىرىمنىڭ قىرىق باتىرى» دەگەن اتپەن ەركەشە كوزگە تۇسەدى. مۇندا قىرىققا جۇىق باتىردىڭ ەلىگى تىزبەكتەلە تۇتاس اللىپ جىرلانادى. وعان ەرتەدەگى باتىرلارمەن قاتار ورتا عاسىر قىرىم ھاندىعىنىڭ بىرەن - ساران باتىرلارىنىڭ ەلىگى دە ەنگەن. جىر سوناۋ التىن وردا داۋىرىنەن باستاپ 19 - عاسىرعا دەيىنگى قازاق حالقىنىڭ قوعامدىق تارىخىن، ەۋمەتتىك جاعدايىن ايقىن بەينەلەگەن. جىردى مازمۇنىنا قاراي ۇشكە بولۇگە بولادى.

① «قازاق ادەببەتىنىڭ تارىخى»، 1 - كىتاپ، 293 - بەت.

1. «اخشاباي باتىردىڭ ۇرپاقتارى» — «اخشاباي»، «پار — پاريا»، «ەدىگە باتىر»، «نۇرادىن»، «مۇساحان»، «وراق — ماماي»، «قاراساي — قازى»، ت.ب.

2. «قارا ءدوڭ باتىردىڭ ۇرپاقتارى» — «قارا ءدوڭ»، «جۇبانىش»، «سۇيىنىش»، «ەربەگىس»، «كوگىس»، «تەگىس»، «تامما»، ت. ب.

3. بولەك — بولەك جەكە جىرلار — «اق جوناس ۇلى ەر كەڭەس»، «ماناش ۇلى تۇياقباي»، «قىدىرباي ۇلى قوبىلاندى»، «ايسانىڭ ۇلى احمەت»، «الاۋ باتىر»، «شىنتەمىر ۇلى تورمەن»، «قوساي باتىر»، «تەل اعىس»، «ابات»، «توعاي»، «اسان قايعى»، «امەت باتىر»، «كوكشە باتىر»، «قازتۇعان»، «كورعۇلى سۇلتان»، ت.ب.

بۇلاردىڭ شىندە «ەر كوكشە»، «ەر قوساي»، «ەر توستىك»، «ەر ەدىگە»، ت.ب. باتىرلىق جىرلارى قىرعىز حالقىنىڭ «ماناس» ەپوسىندا دا ءسوز بولادى.

قازاق حالقىندا مۇنان باسقا دا قىرۋار باتىرلىق جىرلار بار. مۇنىڭ شىندە 15 —، 16 — عاسىرداعى وقىعالارعا بايلانىستى تۇعان باتىرلىق جىرلارى «شورا باتىر»، «قارابەك»، «تورمەن»، «ەر كوكشە»، «ەر قوساي»، ت.ب. 17 —، 18 — عاسىرداعى قازاق حالقىنىڭ جۇڭغار فەودالدارىنىڭ شاپۇلىنا قارسى كۇرەسىنە بايلانىستى تۇعان «سابالاق»، «ەر قابانباي»، «ولجاىباتىر»، «بۇگەنباي باتىر»، «جىدەباي باتىر»، «شاقشاق ۇلى جانبەك»، «شالگەز»، «ەڭسەگەي بويلى ەر ەسىم»، «ەسەنگەلى باتىر»، ت.ب. 19 — عاسىرداعى روسسيانىڭ شاپقىنشىلىعىنا قارسى كۇرەسكە قاتىستى تۇعان «كەنەسارى ناۋىزباي»، «بازار باتىر»، «ساتبەك»، ت.ب. قازاق ايەلدەرىنىڭ فەودالدىق تارتىپكە قارسى تۇرىپ، باس

بوستاندىن بولۇپ جولىنىدىكى كۆرەسەن قاتىستى تۇعان «قاراشاش باتىر»، «نار قىز»، ت.ب. قازاقتىڭ ءوز شىندەگى رۇلىق تارتىسقا قاتىستى تۇعان جىرلاردان «بوران باتىر»، «سابق باتىر»، «ەرمەك باتىر»، «كارىم باتىر مەن تىلەكە باتىر»، ت.ب. ءبىر رۇدىڭ شىندەگى جان مەن بۇقارا، باي مەن كەدەي اراسىندىكى جىرلاردى كۆرسەتەتىن جىرلاردان «ارقالىق باتىر»، «جولامان باتىر»، «ەلقوندى باتىر»، ت.ب. بار. ال، قازاق حالقىنىڭ اراسىنا كۆپ تارالغان ەرتەگى – اڭىزداردى قىسالاستىرۋدان تۇعان جىرلاردان «اۋەز باتىر»، «بۈگەن باتىر»، «ورالبەك باتىر»، «قۇلا مەرگەن»، «دوتان باتىر»، «انۋار باتىر»، «بۇقارباي باتىردىڭ حىكياسى»، ت.ب. شىعىس حالقتارىنىڭ كۆپىنە ۇرتاق بولغان حىكايالار مەن داستانداردان الىنغان جىرلاردان «كۈرەۋلى سۇلتان»، «قالدارخان باتىر»، ت.ب. جىرلار بار.

قازاقتىڭ باتىرلىق جىرلارىن بىردەن تىزىمدەسەك جۇزدەن اسۋى مۇمكىن. ءبىراق ولاردى جىككە ايراتىن بولساق وسى جوعارىدا ايتىلغان بىرنەشە تۈپتىڭ شىنە كىرەدى. ال، ولاردى ءبىر – بىردەن زەرتتەۋ ارىنە، الدامى مىندەت. سولايىدا، قازاق باتىرلىق جىرلارىنا شولۇ جاساعانىمىزدا جانە ەر قابانبايدىڭ ونىڭ باستى – باستى ەرەكشەلىكتەرىن مىناداي بىرنەشە تۈرگە بۆلۈگە بولادى:

1. قازاقتىڭ باتىرلىق جىرلارىنىڭ نەگىزگى مازمۇنى شەتەلدەردىڭ، شەت تايپالاردىڭ شابۇلىنان قورعانۇ نەمەسە ولاردىڭ كۆرسەتكەن زورلىق – زومبىلىعى ءۇشىن كەك الۇ، سولاردىڭ قۇلىدىننان حالقتى قۇتقارۇ نەگىزىنە قۇرىلغان. وسىلاردىڭ شىندە، كۆپىرەك اۋىزعا الىناتىنى، باستى جاۋ بولپ كۆرىنەتىنى موڭغۇل فەودالدارى مەن جوڭغار شونجارلارى. بۇلاي بولۇدى

تارىخى شىندىققا ابدەن ۇيلەسمىدى. ويتكەنى سوناۋ 11 -، 12 - عاسىردا شىنخەننىڭ قازاق سىلاراسىنا شاپۇل جاساپ، بارلىق قازاق تايپالارىن، سونداي - اق بۇكىل ورتا اзия مەن ەۋروپانىڭ كوپ بولەگىن وزىنە قاراتىپ بىلىك جۇرگىزگەننەن، 18 - عاسىردىڭ 50 - جىلدارىنىڭ ايانىدا جوڭغار فەودالدارىنىڭ شاپقىنشىلىعى تۇبەگەيلى جويىلۇعا دەيىنگى ارالىقتا، ياعني وسى ەكى ورتادالى التى - جەتى عاسىر بويىنا قازاقتار مەن موڭغۇلدار جاۋلاسىپ وتكەن. سوندىقتان «الپامىس» جىرىندا قالماق حانى تايىشاققا قارسى كۇرەس سۇرەتەلسە، «قوبىلاندى» جىرىندا قىزىل باستارعا (باسىنا قىزىل بايلاعان موڭغۇلدارعا) قارسى كۇرەس سۇرەتەلەدى؛ ال، «ەر تارەن» جىرىندا نوعايلى ەلىنىڭ «ون سان ويماۋىت، توغىز سان تورعاۋىتتىڭ ولالاي، بۇلالاي اتتى حاندارىندا قارسى» كۇرەسى ءسوز بولسا، «قامبار باتىر» جىرىندا قالماق حانى قارامانغا قارسى كۇرەس اشگەمەلەنەدى؛ ءتپىتى 17 -، 18 - عاسىردا تۇعان «سابالاق» (ابىلاي خان تۇرالى جازىلعان باتىرلىق جىرى)، «ەر قابانباي»، «سەنگەلدى باتىر»، ت. ب. جىرلاردىڭ ءبارى دەرىلىك جوڭغار فەودالدارىنا قارسى كۇرەستى نەگىز ەتەدى. مۇنداي جالداي ورتا ازيادا جاساۋشى باسقا حالىقتاردىڭ باتىرلىق جىرلارىندا دا كەزدەسەدى. مىسالى، قاراقالپاقتىڭ باتىرلىق جىرى «قىرىق قىزدا» گۇلايىم باستالغان قاراقالپاقتىڭ قىرىق قىزىنىڭ قالماق حانى سۇرتايىشا قارسى كۇرەسى ايتىلعان.

2. قازاق باتىرلارىنىڭ جاۋى قاشان دا وسال بولمايدى. ولار كوپىندە كەرەمەت الپ ادام نەمەسە الپ دىۋ، تاجال، پەرى، ايدارعار، جەزىترناق بولپ كەلەدى. سوندا دا ونى باتىرلار جەڭىپ شىعادى. مىسالى، «قوبىلاندى» باتىردىڭ جاۋى بارسا بىلاي سۇرەتەلەدى: